

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
شش	فهرست اختصارات
۱	مقدمه مترجم
۹	مقدمه
۱۱	گفتار اول: دو گرایش
۳۲	گفتار دوم: در طلب مطلق
۵۴	گفتار سوم: خدا و برهمن
۸۰	گفتار چهارم: خدای محبت
۱۰۶	گفتار پنجم: ودانته در پوشش اسلامی
۱۳۳	گفتار ششم: تشبیه نفس به خدا [تأله]
۱۶۰	گفتار هفتم: تعلیم جنید
۱۸۹	گفتار هشتم: غزالی و پس از او
۲۱۹	پی نوشتها
۲۳۴	کتاب شناسی
۲۳۷	واژه نامه
۲۴۶	نمایه

فهرست اختصارات

BG	بهگود گیتا
<i>BrUp</i>	اوپانیشاد بر بهد آر نیکه
<i>ChUp</i>	اوپانیشاد چاندو گیه
R	رامانوجا
<i>ŚvetUp</i>	اوپانیشاد شوتاشوتره
<i>TaittUp</i>	اوپانیشاد تائی تیریه
YS	تفسیر پاتانجلی بر یوگاسوتره

مقدمه مترجم

درباره نویسنده

روبرت چارلز زینر خاورشناس و مورخ ادیان انگلیسی در هشتم آوریل ۱۹۱۳ در یکی از شهرهای کنت در جنوب شرقی انگلستان در خانواده‌ای سوییسی‌الصل دیده به جهان گشود. دوران آموزشهای مقدماتی او در مدرسه تون بریج و کلیسای مسیح سپری شد؛ آنگاه با ورود به آکسفورد و تحصیل در آن موفق شد تا لیسانس فارسی و اوستایی را با مرتبه عالی و فوق لیسانس زبانهای شرقی را از دانشکده ادبیات آن دانشگاه کسب کند. زینر تا ۱۹۳۹ در همان کلیسای مسیح به تدریس و تحصیل مبادرت ورزید، سپس طی جنگ جهانی دوم و پس از آن به عنوان افسر اطلاعات به خدمت دولت در آمد و دیپلماسی پس از جنگ را در سفارت بریتانیا در تهران عهده‌دار گردید. در ۱۹۵۰ سمت استادی زبان فارسی را در آکسفورد پذیرفت. در ۱۹۵۲ پس از مدتی کوتاه که مقام مشاور موقت را در سفارت بریتانیا عهده‌دار بود با عنوان استاد ادیان شرقی و اخلاق جانشین رادا کریشان در آکسفورد شد و این سمت را تا هنگام مرگ - ۲۴ نوامبر ۱۹۷۴ - عهده‌دار بود.

شهرت او در اصل به تحقیقاتش درباره دین زرتشتی مربوط می‌شود؛ *زروان: تنگنای زرتشتی*^۱ خاصه کتاب او و *طلوع و غروب دین زرتشتی*^۲ اثر قابل فهم‌تری هستند. از دیگر آثار او می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

(Hindu Scriptures)

- متون مقدس هندو

(Hinduism)

- هندوئیسم

---

1. *Zurvan: A Zoroastrian Dilemma*

2. *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*

(The Concise Encyclopedia of Living Faiths)

- دائرةالمعارف مختصر ادیان زنده

(Teachings of the Magi)

- تعالیم مغان

(Zen, Drugs and Mysticism)

- ذن، مواد مخدر و عرفان

(Encyclopedia of Living Faiths)

- دائرةالمعارف ادیان زنده

(Drugs, Mysticism and Make-Believe)

- مواد مخدر، عرفان و وهم

(The City Within the Heart)

- شهر اندرون قلب

(The Comparison of Religions)

- مقایسه ادیان

(Mysticism, Sacred and Profane)

- عرفان، مقدس و نامقدس

آثاری که زینر در زمینه عرفان از خود بر جای گذاشته، عرصه را برای حمله او به نظریه وحدت عرفانی تمام ادیان فراهم ساخته است. او که در ۱۹۴۶ با رجوع به ایمان مسیحی و گرایش به مذهب کاتولیک توانست به بسیاری از مباحثات خویش شکل بخشد، کوشید تا در کتاب *عرفان، مقدس و نامقدس* تمایز میان وحدت وجود و عرفان توحیدی را حفظ کند و برخلاف وحدت وجود ملهم شرقی سخن گوید.

درباره کتاب

لئیس هنری جردن (۱۸۵۵-۱۹۲۳م) محقق بریتانیایی و از متخصصان پیشگام در مطالعات تطبیقی ادیان بود. فعالیت‌های او در این زمینه علاوه بر تدریس در کلیسا، کالج الهیات مونترال و دانشگاه شیکاگو دربرگیرنده مجموعه‌ای از سخنرانیهاست که وی در خلال سفرهای خویش به نقاط مختلف جهان در دو دهه پایانی عمر ارائه کرد. آثاری که با عنوان کلی *Comparative Religion* از وی برجا مانده، مشتمل بر همین سخنرانیهاست.

سالها پس از درگذشت او، مدرسه مطالعات شرقی و افریقایی (SOAS)

دانشگاه لندن اقدام به ارائه دروسی با عنوان دین تطبیقی در قالب کنفرانس نمود که به احترام و یاد او «جردن» نام گرفت. این کنفرانسها با همت و مشارکت دانشمندان و

محققان برجسته و صاحب‌نظر در خلال سالهای ۱۹۵۱-۲۰۱۴ برگزار گردیده و اغلب به صورت کتاب به چاپ رسیده است. کتاب *Hindu and Muslim Mysticism* از جمله این کتابها و مربوط به دور پنجم کنفرانسهای جردن است که توسط پروفیسور روبرت چارلز زینر ارائه گردید.

این کتاب گزارشی تاریخی و تطبیقی از پیشرفت عرفان هندو و اسلامی است. در کتاب *عرفان هندو و اسلامی* کوشید تا این فرض اثبات نشده را که عرفان پدیده‌ای کم‌ویش یک‌شکل در تمام سنن دینی است، رد کند. وی بر این حقیقت تأکید می‌کند که نه تنها در سنن عرفانی مختلف بلکه در یک دین واحد هم تجارب عرفانی متنوع، آشکارا اظهار شده است. زینر در نظر دارد تا در هشت سخنرانی پیشرفت اندیشه عرفانی را در دوره شکل‌گیری آن، هم در هندوئیسم و هم در اسلام دنبال کند و هدف او از این کار آن است که تنوع عرفانی یافت‌شده در هر دو سنت دینی را بررسی نماید. او بحث خود را با متمایز کردن سه نوع عرفان اصلی آغاز کرده، سپس پیشرفت آن را در شکل‌گیری هندوئیسم دنبال می‌کند.

عرفان نوع اول همه‌خدایی^۱ یا همه‌در‌خدایی^۲ است که مبنای غالب تفکرات اوپانیشادی بوده و اظهاراتی چون «کل این عالم برهن است» یا «این کل من‌ام» بیانگر آن است. نوع دوم تجربه وحدت یکپارچه است که در اوپانیشادها نیز یافت می‌شود اما به طور خاص ویژگی تجربه‌رهایی (مکشاشا) است؛ هم در آموزه وحدت‌گرای شانکارا - فیلسوف قرن هشتم - و هم در آموزه دوگانه‌انگار یوگا - سانکھییه. نوع سوم و آخر تجربه عرفانی که زینر آن را متمایز کرده تجربه‌ای است که در آن گفتگوی عاشقانه با خدا وجود دارد و ماحصل آن اتحادی دگرگون‌ساز و متحول‌کننده است. در این نوع، برهن غیر از خدایی است که بر برهن ترجیح دارد و این قسم عرفان مذهب اخلاص (بهکتی) به‌گودگیتا و شارح بزرگ آن رامانوجاست.

1. pantheistic
2. pan-en-henic

اما در مورد اسلام، زینر بسط تصوف را با معیارهای شخصیت‌های اصلی یعنی ابویزید، ابوسعید، جنید، غزالی و دیگران بررسی می‌کند. در حالی که عرفان هندی با تجربه وحدت یکپارچه آغاز گردید و به سوی تجربه خدای متعال - که ارتباط یا اتحاد عاشقانه با او امکان‌پذیر است - پیش رفت؛ عرفان اسلامی با خدای به کلی دیگر (غیر) قرآن آغاز شد و به جانب تجربه وحدت وجود و تعظیم بی‌نهایت خود - «من اویم» - گرایید. زینر اعلام می‌کند که این گرایش نتیجه نفوذ وحدت وجود ودانته‌ای در تصوف است.

شاید نتوان با تمام برداشتهای زینر از قطعات اوپانیشادها، گیتا یا اقوال بر جای مانده از عرفای صوفی موافق بود؛ یا نتوان انواع عرفان را آن‌گونه که او به وضوح از هم متمایز کرد، پذیرفت، اما این نظر او که وجود شباهتهای میان آراء صوفیه و هندوها حاکی از تأثیرپذیری آنان از اقوال و تعالیم هندوان است، مورد توافق برخی خاورشناسان دیگر چون لویی ماسینیون و ماکس هورتن نیز بوده است. در عین حال خود صوفیه این تأثیر را منتفی دانسته و قائل شده‌اند که تصوف، عصاره و باطن قرآن و احادیث نبوی و حاصل کشف و شهود اولیاء خداست که به واسطه تزکیه نفس و تصفیه درون مستحق «مواهب الهی» و «خواطر ربانی و ملکی» گشته‌اند. برخی صاحب‌نظران و عرفان‌پژوهان مسلمان نیز این نظر را به دیده انکار نگریسته و در رد آن سخنها گفته‌اند؛ از جمله آنکه عبارات و کلمات مشابهی که بر زبان صوفیه جاری شده ممکن است توارد و اتفاق باشد. بسیاری از این عبارات یا واژه‌ها مأخذ قرآنی دارند و علاوه بر معنایی که صوفیه در نظر داشته‌اند با آنچه در نزد هندوان متداول بوده، بسیار تفاوت دارد و گاه کاملاً مخالف است. به زعم این گروه پاره‌ای از اظهارنظرهای زینر در باب مسیرهای ارتباطی دو سنت عرفانی اسلامی و هندو مستند و قابل اثبات نیست و در نهایت موارد اختلاف بیش از مشابهتها بوده و قبول ادعای زینر در خصوص تأثیرپذیری یکی از دیگری، دشوار است.

در هر حال نمی‌توان انکار کرد که زینر در این اثر خود در مورد موضوعی به‌غایت دشوار به نحوی فوق‌العاده ارزشمند و استادانه بررسی و تحقیق کرده است. این اثر علاوه بر هشت سخنرانی، شامل دو پیوست است. پیوست نخست حاوی

قطعاتی از تفسیر رامانوجا بر بهگودگیتا در موضوعاتی چون طبیعت نفس، خدا و نفس، خودسازی و حبّ خداوند است.

پیوست دیگر شامل دو متن است که زینر در طول سخنرانیها مکرر از آنها نقل قول می‌کند. متن اول روایات سهلگی و عطار از معراج بایزید است که در دو ستون به موازات یکدیگر درج گردیده‌اند تا خواننده بتواند در یک نگاه، نحوه تفسیر آن دو را از معراج بایزید ملاحظه کند؛ ضمن آنکه روایت عطار حاوی اطلاعات بیشتری نسبت به روایت سهلگی است. متن دوم نیز بخشی از کتاب *الفنای جنید بغدادی* است که در *فصلنامه اسلامی* (۱/۷۹-۸۲) به کوشش عبدالقادر به چاپ رسیده است.

ترجمه‌ای از روایت سهلگی در پیوست نخست کتاب *دفتر روشنائی* (ص ۳۲۵-۳۳۷) که به کوشش دکتر محمدرضا شفیع کدکنی فراهم آمده در دسترس است. روایت عطار نیز در خلال کتاب *تذکرة الاولیاء عطار* (ص ۱۷۵-۱۷۹) که به کوشش دکتر محمد استعلامی بررسی، تصحیح و توضیح داده شده است. متن دوم در پیوست دوم نیز حاوی بخشی از کتاب *الفنای جنید* است. این گفتار در کتاب *الامام الجنید، سید الطائفتین* (ص ۳۲۶-۳۳۰)، به کوشش شیخ احمد فرید المزیدی؛ همچنین در *رسائل الجنید* (ص ۱۳۷-۱۴۹) به کوشش جمال رجب سیدی موجود است. ترجمه فارسی کتاب *الفنا* در کتاب *تاج العارفین جنید بغدادی: رسایل، سخنان و احوال* تألیف و ترجمه مسعود انصاری در دسترس است.

درباره ترجمه

سالها پیش به هنگام تحصیل در دوره دکتری رشته ادیان و عرفان در دانشگاه تهران به ترجمه این اثر از زینر اهتمام ورزیدم؛ هم از آن حیث که به عنوان منبع جنبی و کمک درسی برای واحدهای عرفان تطبیقی و متون دینی و عرفانی هندویی از سوی اساتید معظم توصیه می‌شد و هم از این جهت که فقدان آثاری به زبان فارسی که بتواند مرجع دانشجویان بوده و نیاز آنها را در این زمینه تا حدودی مرتفع سازد، احساس می‌شد.

پس از چاپ نخست ترجمه کتاب در سال ۱۳۸۸ ه.ش. دیری نپایید که دریافتیم اثر از نگاه صاحب‌نظران دور نمانده و نقدهایی بر آن وارد شده است. این موضوع فی‌نفسه جای خرسندی داشت، از آن حیث که نخستین اثر انتشار یافته، اثربخش بوده و به دست فراموشی سپرده نشده بود. اما جای نگرانی نیز وجود داشت، چرا که با وجود مشغله بسیار و شرایط فیزیکی نامناسب که حتی مانع از بازبینی اثر پس از ویرایش گشته بود، معلوم نبود که امکان بازنگری و رفع کاستیها در چه زمانی فراهم خواهد شد. سرانجام پس از ۸ سال و تصمیم ناشر محترم مبنی بر تجدید چاپ و با لطف خداوند فرصتی فراهم آمد تا ترجمه پیشین با نگاهی فنی‌تر و با ملاحظه نقطه نظرهای نقادانه بازنگری شود.

در ترجمه حاضر ضمن حفظ شماره و محتوای پاورقیهای هر صفحه از متن اصلی، اظهارات عارفان مسلمان به زبان عربی در پی‌نوشتها درج گردیده است. پرهیز از نقل این گفته‌ها در متن ترجمه با هدف حفظ یکدستی در زبان آن بوده است. علاوه بر آن در ترجمه اقوال نیز آنجا که ترجمه‌ای درخور و معتبر در دسترس بوده، از نظر دور نمانده است. در این حال ارجاع در پاورقی مربوط به ترجمه‌ها و ارجاع در پی‌نوشتها مربوط به اصل آثار است. چنانچه ترجمه اقوال توسط مترجم انجام پذیرفته باشد، ارجاع در پاورقی به اصل آثار و پی‌نوشت فاقد ارجاع است.

مؤلف در خلال گفتارهای خود و به ویژه در گفتار هفتم و هشتم که مربوط به تعالیم جنید و غزالی است، به کرات به کیمیای سعادت استناد کرده است. برای ردیابی و انطباق اقوال در خلال ترجمه از اثر مرحوم احمد آرام، که از روی نسخه‌ای از کیمیا متعلق به قرن هشتم و با مقابله با نسخ قدیمی موجود در کتابخانه‌های تهران تصحیح شده و به چاپ رسیده بود، استفاده شد. دلیل انتخاب این اثر انطباق دقیق شمار صفحات نیمه اول (ربع اول و دوم) آن با ارجاعات مربوط در پاورقیهای کتاب زینر بود که فرض استفاده هر دو را از چاپ واحد نسخه مشترک قوت بخشید. اما ناهمخوانی رقم صفحات مربوط به نیمه دوم کیمیا (ربع سوم و چهارم) در کتاب زینر با کیمیای تصحیح شده مرحوم آرام، سؤال‌برانگیز شد. رقم

بالای صفحات در ارجاعات زینر و فقدان مابه‌ازایی در کیمیای تصحیح شده، حاکی از تفاوت نسخه‌ها و کامل‌تر بودن نسخه زینر است؛ چنان‌که تصریح مرحوم آرام بر فقدان بیش از نیمی از ربع چهارم در نسخه او هم این مطلب را تأیید می‌کند. به علاوه می‌توان چنین مفروض داشت که یک نسخه واحد مورد استفاده مصحح نبوده و تفاوت نسخ مربوط به نیمه اول و دوم کتاب از نظر دور مانده است.

در چاپ دوم چنان‌که اشاره شد شیوه کار مراجعه مستقیم به آثار عرفای مسلمان و ردیابی اقوال در آثار مربوطه و نقل آنها به طور مستقیم بوده است؛ گرچه در بیشتر موارد به دلیل عدم دسترسی چاره‌ای جز مراجعه به چاپهای دیگر نبود که کار را به مراتب زمانبر و دشوار می‌ساخت. اگر به ضرورت حفظ زبان متن، گاه از ترجمه‌های معتبر نیز استفاده شده؛ اما اصل اقوال به تناسب در متن یا پی‌نوشتها آمده است و بدین ترتیب خواننده گرامی امکان مقایسه اقوال را با تحلیلها و استنتاجهای زینر بیش از پیش خواهد داشت.

زینر در دو مورد بی‌آنکه نامی از اثری ببرد، به صبری ارجاع داده است. به نظر می‌رسد این شخص همان *apud sabri* باشد که زینر در ارجاع به *فیصل التفرقه بین الاسلام و الزندقه غزالی* از او نام برده است که کتاب به کوشش او و احتمالاً با مقدمه‌ای از او به چاپ رسیده است. در هر حال دسترسی به آن اثر نیز میسر نگشت و از این رو در ترجمه حاضر، این رساله در مجموعه رسائل غزالی ردیابی و مورد استناد قرار گرفت.

- واژه *Soul* که در گفتار زینر به نحوی وسیع کاربرد دارد، در ترجمه پیش‌رو به دو معنی اخذ شده است. در زمینه عرفان هندو این واژه غالباً به معنای نفس و در بحث از عرفان اسلامی به فراخور حال و بر اساس اقوال مختلف یک عارف یا اظهارات عرفای مختلف مسلمان که در منابع موجود است، معادل نفس یا روح دانسته شده است.

- تعبیر *The All* که به اختصار «همه» یا «کل» ترجمه شده است؛ بیانگر دیدگاهی نسبت به خداوند است که او را هر آنچه هست یا حداقل هر آنچه

تجربه‌شدنی است، می‌داند. دیگر معادله‌های این واژه می‌تواند واحد، مطلق، یگانه بزرگ، خالق، پدر و روح متعال باشد.

در بازنگری و اصلاح کتاب برای چاپ دوم، تلاش شد تا ضعفها و کاستیها به حداقل برسد؛ اما به هیچ‌روی ترجمه حاضر را خالی از نقص و اشکال نمی‌دانم. پس چنانچه مخاطبان اهل نظر نواقص را بدون اغماض تذکر دهند، حقیر را رهین منت ساخته‌اند. در پایان بر خود فرض می‌دانم از مساعدت مسئولان محترم سازمان «سمت» به ویژه سرکار خانم دکتر ملیحه معلم، جناب آقای دکتر وحید محمودی و سرکار خانم میچکا کتاب‌الله‌زاده که هر یک به نوعی در این مسیر یار و همراه بوده‌اند، سپاسگزاری کنم.

نوری سادات شاهنگیان

عضو هیئت علمی دانشگاه الزهرا (س)

تابستان ۱۳۹۶